

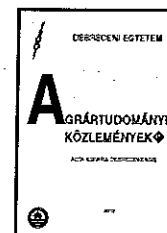
A multifunkcionális mezőgazdaság és a fenntartható vidékfejlesztés egyes összefüggései

Horváth Péter – Nagy Géza

Debreceni Egyetem AGTC Gazdálkodástudományi és
Vidékfejlesztési Kar

Vidékfejlesztési és Funkcionális Gazdálkodási Intézet
Debrecen 4032, Böszörményi út 138.

phorvatb@agr.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a multifunkcionalitás fogalmkörének bemutatása után ismerteti a mezőgazdaság és vidékfejlesztés közötti kapcsolat fejlődésének fontosabb állomásait. Egy komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérség példáján keresztül mutatja be a rendszerváltás utáni helyzetet. A helyi erőforrásokat, a vidék hármaskörének a figyelembevételével értékeli. A művelési ágaknak, illetve a munkaigényes vetésszerkezet kialakításának meghatározó szerepük van a multifunkcionális mezőgazdaság alakításában.

Kulcsszavak: multifunkcionális mezőgazdaság, fenntartható vidékfejlesztés, kistérség, földhasználati mód

SUMMARY

The paper first negotiates the concept of multifunctionality, then the main steps of the development of the connection between agriculture and rural development are discussed. It presents the situation of a most disadvantaged sub-region that is aided by a complex program. The local rural resources are estimated by the multifunctional rural resource analysis method considering threefold function of the rural areas. It is concluded, that the land use systems and labour-intensive cropping systems have specific missions in multifunctional agriculture and rural development in the sub-region.

Keywords: multifunctional agriculture, sustainable rural development, sub-region, land use system

BEVEZETÉS

Az intenzív mezőgazdasági termelés kedvezőtlen hatásainak leküzdése érdekében a 90-es évek elejétől az Európai Unión belül egyre inkább előtérbe került mind a tudományos, mind pedig a politikai vitákban a multifunkcionális mezőgazdaság gondolata (Moon, 2012). Egyre nagyobb igény jelentkezik az egészséges élelmiszerek, a környezet megóvása és a vidéki életforma értékeinek megőrzése iránt. Nem lehet ugyanis eltekinteni attól a tényről, hogy a vidék helyzete a mezőgazdaság helyzetétől elvonatkoztatva, valójában nem vizsgálható. A mezőgazdaságot ebben az összefüggésben széleskörűen kell értelmezni, a klasszikus mezőgazdasági tevékenységen túl beleértendő: az adott vidékre jellemző speciális termékek előállítását, helyben történő értékesítést, a helyi jellegzetességekre épülő turizmus fejlesztését, ami az Európai Unió támogatási politikájában megjelenik. A tanulmány célja kettős.

Egyrészt a kezdetektől próbálja feltárni a multifunkcionális mezőgazdaság és a fenntartható vidékfejlesztés fogalmak tartalmi fejlődését, azok értelmezését. Másrészt ennek felhasználásával – egy kistérség példáján keresztül – bemutatja, hogy milyen állapotok jellemzik a leghátrányosabb helyzetű kistérségeket Magyarországon, illetve, hogy milyen lehetőségek kínálkoznak a multifunkcionális mezőgazdaság és vidékfejlesztés megvalósítására a földhasználati módok figyelembevételével.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A tanulmány elsősorban szakirodalmi forrásokra és szekunder adatgyűjtésekre támaszkodik. A multifunkcionális mezőgazdaság és vidék fogalom fejlődésének vizsgálatához a tárgykör nemzetközi és magyarországi szakértőinek könyveire, tanulmányaira irányult a szerzők figyelme. A statisztikai adatok a Központi Statisztikai Hivatal adatbázisából kerültek felhasználásra. Multifunkcionális erőforrás-analízis segítségével (Nagy, 2007) határoztuk meg a földhasználati módok potenciális lehetőségeit, a vidéki területek hármaskörének érvényesülésében. Nem elhanyagolható súllyal szerepelnek a tanulmányban, azok a személyes tapasztalatok, amelyeket az adott kistérségben élőként (az első szerző) szerethet az ember. A multifunkcionális mezőgazdaság és a fenntartható vidékfejlesztés kistérségi kilátásainak vizsgálatához – esettanulmány jelleggel – a Sarkadi statisztikai kistérséget választottuk, amely egyike hazánk 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek.

MULTIFUNKCIONALITÁS FOGALMÁNAK MEGJELENÉSE, SÚLYÁNAK ERŐSÖDÉSE

A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolatát vizsgálva napjainkban megkerülhetetlen a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmkörének az értelmezése. A multifunkcionális mezőgazdaság kifejezés az 1992. évben Rio de Janeiro-ban tartott Egyesült Nemzetek Környezet és Fejlődés Konferenciájának jegyzőkönyveiben bukkant fel először: „...a mezőgazdaság többfunkciós szemlélete főként az élelmiszerbiztonsággal és a fenntartható fejlődéssel van kapcsolatban” (DeVries, 2002). A multifunkcionalitás azokra az előnyökre irányítja a figyelmet, amelyek a termelők tevékenysége során a mezőgazdasági termékek előállításán felül keletkeznek. Ezen „termékek” széleskörűen

értendők, de általában tartalmaznak olyan vidéki közösségi értékeket is, – mint pl. nagyszámú családi gazdaságok, foglalkoztatottság, vidéki hagyományok és kultúra ápolása, – amelyek túlmutatnak a mezőgazdasági termelőtevékenységen. A gazdasági előnyök közé sorolható a biodiverzitás fenntartása, a tiszta ivóvíz és levegő, illetve bioenergia előállítás. Más vélemények szerint az élelmiszerbiztonság, természeti értékek, állati jólét ugyancsak ezek közé az előnyök közé sorolhatók (Bálint et al., 2001).

A Vidéki Térségek Európai Kartája (1996) a vidéki térségeket hármas funkcióval jellemzi, s ezeken belül további alkotóelemeket említ:

Gazdasági (termelési) funkció– mező- és erdőgazdálkodás, – halászat, – a megújuló természeti erőforrások fenntartható hasznosítása, – a falusi turizmus, üdülés, rekreáció, – vidéki térségekben működő termelő és szolgáltató szervezetek működése.

Ökológiai funkció– az egészséges élet természetes alapjainak védelme (föld, víz, levegő), – a tájak sokszínűségének, a tájjellegnek a megőrzése, – a biológiai sokszínűség (biodiverzitás), – az erdő és más élőhelyek megővése, – általában az ökológiai rendszerek védelme.

Társadalmi (közösségi) és kulturális funkció– az évszázadok során a vidéki életformához szorosan kapcsolódó közösségi és kulturális értékek megtartása, – a falusi közösségekben megtestesülő értékek megőrzése. A multifunkcionális agrárgazdaság a fenti három funkciót a maga komplexitásában tekinti. Ehhez kapcsolódva meg kell említeni, hogy a komplex vidékfejlesztés alapeleme a multifunkcionális mezőgazdaság, de annál tágabb kört, az élet szinte minden területét érinti (European Charter for Rural Areas, 1996).

Rizov (2004) szerint a vidékfejlesztési politika – a Közös Agrárpolitikában – szorosan kötődik két fogalomhoz: a „sokszínűséghez” (azaz a multifunkcionalitáshoz), illetve a fenntarthatósághoz. Ezeket a fogalmakat kulcsfontosságúnak tartja a vidékfejlesztésben. Hasonlóképpen értelmezik ezt Renting és munkatársai (2009), akik szerint a jövőben a mezőgazdaság és a vidék fejlesztésében megkerülhetetlen a multifunkcionális szemlélet. A hagyományos mezőgazdaságnak az élelmiszertermelés mellett, olyan funkciókat is el kell látni, mint a megújuló energiaforrások előállítása, a táj és a biodiverzitás megőrzése, és hozzá kell járulnia a vidéki területek társadalmi-gazdasági életéhez is. Azonban Fehér és munkatársai (2010) rávilágítanak arra, hogy a multifunkcionális növelésében is meghatározó szerepe van a biztonság, a család megélhetése biztosításának, az egészséges élelmiszer előállítására, az egészséges környezet biztosítására való törekvésnek.

A MEZŐGAZDASÁG ÉS A VIDÉKFEJLESZTÉS KÖZÖTTI KAPCSOLAT ERŐSÍTÉSÉNEK FŐBB ÁLLOMÁSAI

Európában a Közös Agrárpolitika (CAP) egyik célja – már a kezdetek óta – a mezőgazdasági termelők számára méltányos jövedelem elérése volt, melyet a mezőgazdaság alacsony jövedelmezősége miatt csak a gazdák támogatásával tudtak elérni. A támogatások egy idő után túltermeléshez vezettek. Ezen túl, mivel a vidéki területek fő bázisa a mezőgazdaság volt, a mezőgazdaság okozta környezetterhelés a vidék erőforrásainak a kárára vált. 1992-ben a CAP reform keretében a kvóták, a területpihentetés bevezetésével, az extenzív gazdálkodás segítésével, illetve kísérő intézkedésként a korai nyugdíjba vonulás, az erdősisítés és az agrár-környezetvédelem támogatásával próbálták a túltermelést fékezni és a környezetet óvni. Az Európai Tanács 1996-ben a Vidéki Térségek Európai Kartájában hivatalos rangra emelte a vidékkel való törődést és megfogalmazta a vidéki térségek hármas funkcióját (gazdasági, ökológiai, szociális-kulturális). Ezen dokumentum válaszként szolgált az agrártérségek elnéptelenedéséből, a túltermelésből és az ebből fakadó természeti környezet lerombolásából adódó feszültségekre (CAP, 2002). A Corki Nyilatkozat (1996) már tíz pontban fogalmazta meg azokat az általános elveket, amelyek mentén a vidékpolitikát alakítani kell. Közülük kiemelendő az integrált megközelítés elve, amely jelzi, hogy a vidékfejlesztésben az integrált szemléletet, a multiszektoralis megközelítést kell alkalmazni. Ez jelenti a vidéki térség egységes eszközként való kezelését, amelyet több tudományterületet átfogó kutatással kell segíteni, külön hangsúlyt helyezve a fejlődésben elmaradt területek fejlesztésére. A fenntarthatóság elve egyrészt a vidéki gazdaság, a vidéki élet komplex volta oldaláról, másrészt a mezőgazdaság termelés tekintetében hangsúlyozandó. A sokféleség elve a vidéki területek önfenntartó képességét hivatott erősíteni. Végül a szubszidiaritás elve, amely kimondja, hogy a döntéseket a lehető legteljesebb mértékben decentralizálni szükséges, teret engedve a vidéki területek kezdeményező készségének, a helyben található kreatitásnak, miközben erősíteni kell az együttműködés elveit a helyi, a regionális, az országos és az EU szint között. Az európai politika alkotóitól – a Corkban összegyűlt résztvevők – a vidékfejlesztési politika köztudatban való elültetésének a fontosságát fogalmazták meg. Szükséges, hogy a politika támogassa a tízpontos programot, és hogy nemzetközi tekintetben is játszanak szerepet a fenntartható rurális fejlődés elősegítése érdekében (Cork Declaration, 1996).

Az AGENDA 2000 agrárpolitikai elképzelések egy új európai mezőgazdasági modellt körvonalaztak (Losch, 2004). Jellemzőjük, hogy versenyképes mezőgazdasági szektorra törekszenek, környezetbarát termelési módszereket alkalmazva, a lakossági igényeknek megfelelő, minőségi termékek előállítására. A modell tartalmazza a sokszínű mezőgazdaságot, amely gazdag hagyományokkal rendelkezik, illetve az egyszerűbb átláthatóbb agrárpolitikát. Tartalmilag egyetérthetünk azzal a véleménnyel, hogy az AGENDA 2000 egy valóban

multifunkcionális, fenntartható és versenyképes mezőgazdaság kialakítását támogatja, mely hozzájárul az elmaradottabb régiók jövőjének biztosításához (Agenda, 1999).

Tulajdonképpen ezt a vonalat erősíti a Common Agriculture and Rural Policy for Europe (CARPE) megjelenése, melyben összekapcsolásra javasolják a közös agrár- és vidékpolitikát azzal az egyértelmű törekvéssel, hogy a vidékpolitika szerepének fokozatos növelésére van szükség már rövidtávon is. Lényegében ez meg is valósult, hiszen a 2000-2006-ra tervezett költségvetésben a vidékpolitika a Közös Agrárpolitika fejezetben már önálló költségvetéssel szerepelt (Saraceno, 2002).

Az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) 2007-2013 tervezési időszakban kezdte meg működését. Az támogatási alap elősegíti a mezőgazdaság és az erdőszet versenyképességének növelését, a vidéki környezet és a termőföldek minőségének megőrzését, illetve a vidéki lakosság életminőségének javulását, a vidék gazdasági tevékenységének diverzifikálását. Ezek az általános célok egyértelműen besorolhatók a Közös Agrárpolitika (KAP) második pillére, a vidékfejlesztés alá. A vidékfejlesztési politika 2007-től tehát egységes programozási és finanszírozási keretbe illeszkedik (EK Rendelet, 2005).

A MULTIFUNKCIONÁLIS MEZŐGAZDASÁG ÉS A VIDÉKFEJLESZTÉS

Az 1960-as évektől egész Európában a mezőgazdaság fejlődésére az igen intenzív iparosodás volt a jellemző, aminek hatására 25 év alatt a területegységre jutó hozamok megkétszereződtek, a terméshozamok jelentősen

csökkent. Ezzel párhuzamosan káros folyamatok is lejátszódtak: megváltozott a parasztság évszázadok alatt kialakult hagyományos, természetközeli életmódja, a tápanyagellátás és növényvédelem egész rendszere, megváltoztak a termelési módszerei, az alkalmazott fajták. Olyan negatív externáliák mutatkoztak, mint pl. a termőtalaj pusztulása, a növényi és állati genetikai alapok beszűkülése, a biodiverzitás csökkenése, az élőhelyek veszélyeztetése, stb. Az emberi egészségre is káros folyamatok indultak el, elszennyeződtek a talajvizeink, az ivóvízbázisok, az élelmiszerekben szennyezőanyagok jelentek meg, ugyanakkor a beltartalmi értékek „felhígultak”. Ezek a negatív környezeti externáliák a környezetszennyezéstől a környezetromboláson át, a környezetpusztításig terjedhetnek. A vidéki társadalomban is negatív folyamatok indultak el (munkanélküliség és elvándorlás felgyorsulása, a lakosság egészségi állapotának romlása), melyek hatásai a mai napig érezhetőek. Tetézte a vidéki gondokat, hogy ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan sok vidéki településen az épített környezet is romlásnak indult (Bálint et al., 2007).

A hagyományos értelmezés szerint a mezőgazdaság elsődleges célja az élelmiszer-termelés, ehhez különféle erőforrások szükségesek, és amelynek elsődleges színtere a vidéki élet. A következő gondolatsort Ploeg és Roep (2003) által felvázolt multifunkcionális mezőgazdaság modellje alapján fogalmazzuk meg (1. ábra). Eszerint a multifunkcionalitás értelmezéséhez ki kell szélesíteni a hagyományos mezőgazdaság fogalmkörét, mind vertikális, mind pedig horizontális irányban.

1. ábra: A vidékfejlesztés struktúrája a mezőgazdasági vállalkozások szintjén

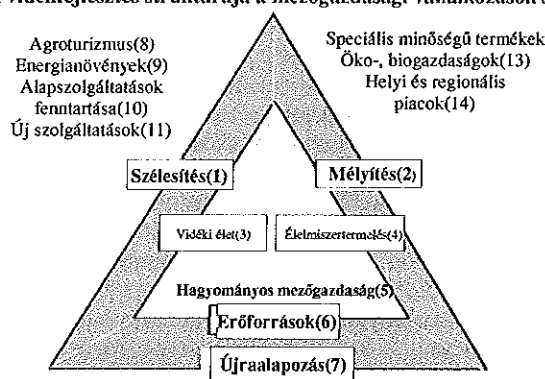

Figure 1: The structure of rural development at farm enterprise level

Broadening(1), Deepening(2), Rural life(3), Food production(4), Conventional agriculture(5), Mobilization of resources(6), Regrinding(7), Agri-tourism(8), Energy crops(9), To maintain the basic services(10), New services(11), Special products(12), Eco-, organic farming(13), Local and regional market(14)
 Forrás: Ploeg és Roep (2003)

A vidék gazdasági tevékenységének a szélesítéséhez járulnak hozzá a helyi innovációs kezdeményezések, az ipar, a kis- és középvállalkozások, a hagyományok, illetve a kultúra ápolása és ezekhez nélkülözhetetlenek azok a közösségek, személyek,

akik ezeket fenntartják. Mélyítő tevékenység a környezet a környezettudatos gazdálkodás (ökológiai, biogazdálkodás) és az így előállított termékek közvetlen értékesítése, piacra juttatása, a megváltozott fogyasztói igényekhez való

- alkalmazkodás (környezet- és egészségtudatos táplálkozás). A mélyítés és szélesítés olyan komplex gazdasággá alakítja a vidéket, amely újfajta szolgáltatásokkal több piacot von be az értékesítésbe. Szükséges az erőforrások szintjén is az újraalapozás, amely jelentheti a meglévő források hatékonyabb kihasználását, alternatív nyersanyagok felhasználását. Mindez azzal jár, hogy ilyenkor a gazdáknak a biztos megélhetés érdekében más, kiegészítő jövedelemszerzési lehetőségük is van (Ploeg és Roep, 2003, Bálint et al., 2007).

Az Európai Unió olyan multifunkcionális modellt fogalmazott meg, ahol a mezőgazdaságnak fontos szerepe van a hozzá kapcsolódó ökológiai és társadalmi-kulturális értékek megőrzésében. Ezt figyelembe véve a multifunkcionális mezőgazdaság meghatározására azt az értelmezést használja Katonáné Kovács (2006), amelyik a mezőgazdasági termelés nem áruként megjelenő outputjait (pozitív externáliáit) is magában foglalja (2. ábra).

2. ábra: A mezőgazdaság kapcsolatrendszere

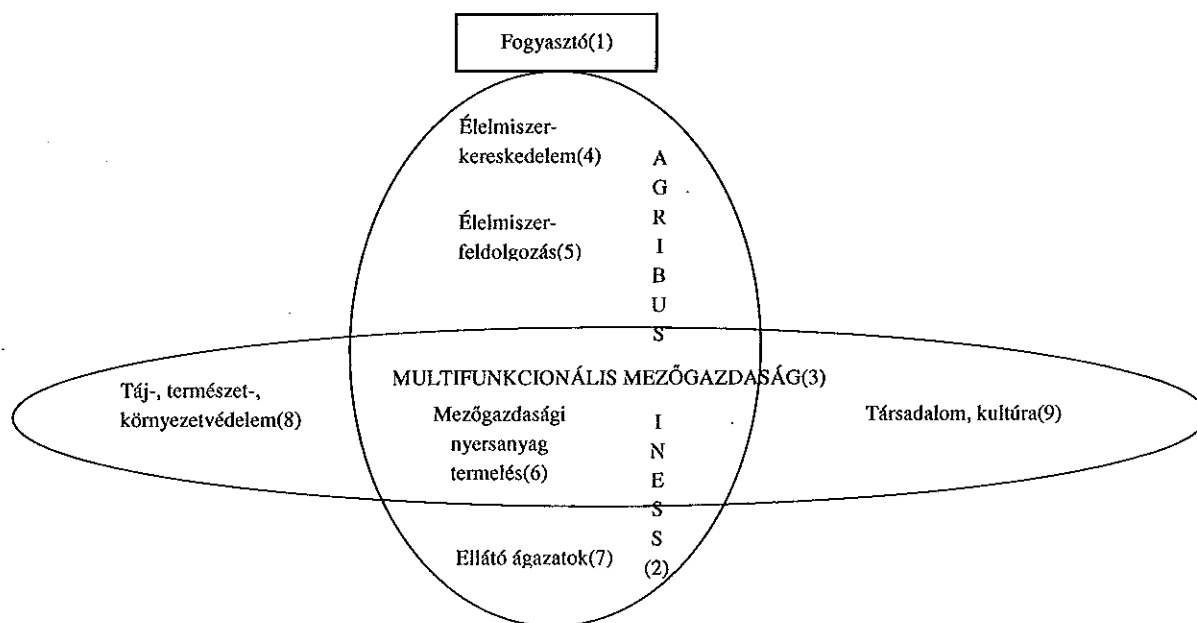

Figure 2: Relationships of agriculture

Consumer(1), Agribusiness(2), Multifunctional agriculture(3), Food trade(4), Food processing(5), Agricultural commodities(6), Supplier sectors(7), Landscape-, nature-, environment protection(8), Society, culture(9)

Forrás: Katonáné Kovács (2006)-

Egy ország gazdasági fejlettségének a növekedésével a mezőgazdasági nyersanyagtermelés aránya egyre kisebb az agribusinessen belül és ezzel egyidejűleg a mezőgazdaság ökológiai és társadalmi-kulturális szerepe felértékelődik. A fogyasztói igények oldaláról is megjelenik a multifunkcionalitás. Az új fogyasztói igények a minőségi, biztonságos élelmiszertermelés mellett, a mezőgazdaság vidékmegtartó szerepét is előtérben helyezik (Katonáné Kovács, 2006). Az Európai Unióban – a WTO tárgyalásokra is tekintettel – a multifunkcionalitást az európai mezőgazdasági modell hosszú távú céljává tették. Ezek az elgondolások a gyakorlatban a 2003. évi CAP reformban nyertek igazán teret. Az Európai Bizottság Mezőgazdasági Főigazgatósága által 1999 októberében készített kiadvány szerint: „termelési funkciójától eltekintve a mezőgazdaság más olyan funkciókkal is rendelkezik, mint a vidéki táj javítása, kezelése, megőrzése, a környezetvédelem, ideértve a természeti kockázatok elleni védekezést is, és a vidéki területek életképességéhez való hozzájárulást.

A mezőgazdaságnak választ kell adnia a fogyasztók élelmiszerminőséggel és -biztonsággal kapcsolatos véleményeire is. Ezek a funkciók nem egyszerűen a mezőgazdasági termelés externáliái, vagy közvetett mellékhatásai (EC Directorate, 1999; Fehér, 2005).”

Napjainkban a mezőgazdasági termelésen belül is jelentős változási folyamat megindulásának lehetünk tanúi: az élelmiszertermelés mellett egyre nagyobb szerepet kap a non-food termelési funkció: a bioalkohol, a rost-, színezék-anyagok, energiatermelő biomassza, polimer és olajnövények (biodízel). Ez a jelenség a mezőgazdasági termelés szélesítéseként értelmezhető, és jól illeszthető a multifunkcionális agrárgazdaságba. Ugyanakkor az eddig használatos fogalmak, az alkalmazott folyamatok, az ismert jelenségek újragondolása, más megvilágításba helyezése révén, az új összefüggések felismerésével a komplex vidékfejlesztés eredményessége fokozható.

Az Európai Unió agrárpolitikájának reformtörekvései kapcsán a mezőgazdaság szorosan vett termelőtevékenysége mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a vidék népességeltartó és -megtartó